

OSMANLI TOPLUMUNDAKİ AHLAKÎ ÇÖKÜNTÜNÜN 17. YÜZYIL ŞAIRİ ÂŞIK ÖMER'İN ŞİİRLERİNDE TEZÂHÜRÜ

MURAT VANLI*

Appear of Moral Collapse in Ottoman Society
in the Poems of 17th Century Poetry Âşık Ömer

Abstract: This article tries to explain the dimensions and boundaries of the moral collapse of the Ottoman Empire, which has been sober and intense in the most depressing, dismal and unfortunate period, in the light of the poems of Âşık Ömer who is a poet and very good observer. Allude to of the events of concepts to which poems imply, first a brief information about the general situation of the century was given and then we look at the cultural degeneration of the century from the literary perspective. In the article, the Divân which contains the poem of 1455 of Aşık Ömer was taken as basis.

Keywords: Âşık Ömer, Moral Collapse, 17th century.

Öz: Bu makalede velut bir şair ve çok iyi bir gözlemci olan Âşık Ömer'in şiirlerinden hareketle Osmanlı Devleti'nin en buhranlı, kasvetli ve talihsiz asrında tebâruz ve temerküz etmiş olan ahlakî çöküntünün boyutları ve sınırları tespit edilmeye çalışıldı.

* Arş. Gör. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı ABD.
[muradvanlı@gmail.com].

şılmıştır. Şiirlerin göndermede bulunduğu hâdiselerin ve kavramların somutlaştırılması adına evvela yüzyılın genel durumu hakkında kısa bir bilgi verilmiş, ardından yüzyılın kültürel yozlaşmasına edebî zâviyeden bakılmıştır. Makalede Âşık Ömer'in 1455 şiirini ihtiva eden Divân'ı esas alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Âşık Ömer, Ahlakî Çöküntü, 17. yüzyıl.

Giriş

16. yüzyılda zirveyi yakalayıp cihân hükümranlığını hiçbir devletle paylaşmayan Osmanlı Devleti büyüklük, kudret, azamet ve ihtişamı ile bu yüzyıla damgasını vurmuş ve adını tarih sayfalarına altın harflerle kazımıştır. Lakin 17. yüzyıla girerken Avrupa'daki üstünlüğünü Avusturya ile paylaşmak zorunda kalması, zirveden zevâle tebeddülünün ilk nişânesi olmuştur. Batı'da Avusturya ile çok uzun yıllar süren savaşlarına Doğu'da hiçbir zaman rahat durmayan İran ile mücadeleleri de refakat etmiş, her iki cephede birden savaşan devlet artık oldukça yorulmuş ve çok fazla yıpranmıştır. Savaşların uzun sürmesi ekonomiyi sarsmış, vergileri artırmış ve celalî isyanlarına sebebiyet vermiştir. Ehliyet sahibi olmayan şehzadelerin henüz çocuk denebilecek yaşta tahta çıkmaları yönetimde otorite boşluğu oluşturmuş ve sarayda sözü geçen herkesi iktidara ortak etmiştir. Mansıp ya da memuriyet elde etmek isteyenler rüşveti meşrulaştırarak para karşılığında devletin her kademesinde görev almaya başlamışlardır. Çiftini bozup kentlere akın eden tımar sahipleri kentlerde kabadayılığa soyunarak halkın can ve mal güvenliğini tehdit eder hâle gelmişlerdir. Bir önceki yüzyılın bakiyesi olan Kadızâdeliler Sivâsîler çekişmesi, bu yüzyılda iyice alevlenerek gündemi uzun müddet menfi yönde meşgul etmiştir. Kısacası 17. yüzyıl zulmün ve adaletsizliğin, rüşvet ve iltimasın, kıtlık ve sefaletin, israf ve sefâhetin, şehvet ve riyânın Osmanlı topraklarında kol gezdiği bir dönemin adı olmuştur.

Maksadı sanat olan edebiyat, tarihin aydınlatılmasında tek başına yeterli olamasa da ortaya koyduğu verimleri ile tarihin kayıt dışı vesikaları olma hüviyetini hâizdir. Devletin ekonomik durumunu, milletin gündelik yaşantısını, savaşları, barışları ve tabiî afetleri yer yer gündemine alan şiir ile çağının sosyal meselelerine kayıtsız kalmayarak Osman-

lının bu karamsar tablosunu manzum olarak resmetmiştir. 17. Yüzyıl Divân şiirinde en fazla Nâbî'de (Ö. 1124-1712) hayat bulan bu faaliyet, Halk şiirinde Âşık Ömer'de (Ö. 1119-1707 ?) de kendisini göstermiştir.

Karacaoğlan¹ ile teşekkül devrini bir önceki yüzyılda tamamlayan Halk şiiri, bu yüzyılda zirveye tırmanarak en büyük temsilcilerinden olan Âşık Ömer'i yetiştirmiştir. Hayatı hakkında bilinenler, şiirlerinden hareketle elde edilebilenlerden fazlası olmayan Âşık Ömer, yalnızca kendi döneminin şairlerinin değil aynı zamanda kendisinden önce ve sonra gelip geçen bütün Halk şairlerinin en şöhretlisidir. Şöhreti, Gevherî (Ö. 1127-1715/16'dan sonra) hâriç tutulacak olursa eski büyük Halk şairlerinin şöhretini gölgede bırakmıştır. Hem avama hem de yüksek sınıftan insanlara hitap edebilen Âşık Ömer, asırlar sonrasına sâye salabilmiştir.² Günümüzde dahi Türk Saz şairlerinin üstâdı kabul edilen Âşık Ömer, şiirleri Halk şairlerince tanzir edilmiş; ehemmiyeti ve şiir söyleme kudreti Divân şairlerince de kabul görmüştür.³ Yazdıklarından ve rivayetlerden yola çıkılarak yeniçeri saz şairlerinden olduğunu, seferde ve hazardsa askerle birlikte birçok yeri dolaştığını söyleyebilmek mümkündür.⁴ Düzenli olmasa da medrese tahsili yaparak sarf, nahiv, Arapça, Farsça vb. dersleri öğrenen Âşık Ömer, muktesebâtı kuvvetli bir şairdir. Şiirlerinde yüzyılın Halk şairlerinin Divân şiirine temâyülünü en bâriz şekilde göre-

¹ Köprülü ve Ergun da dâhil olmak üzere kimi araştırmacılar Karacaoğlan'ı 17. yüzyıl şairi olarak gösterse de (Bkz. M. Fuad Köprülü, *Saz Şairleri I-V*, Akçağ Yay., 3. bs., Ankara, 2004, s. 287; Sadeddin Nüzhet Ergun, *Karaca Oğlan, Hayatı ve Şiirleri*, Türkiye Matbaası, 3. bs., İstanbul, 1935, s. 33.) biz Karaer ve Kabaklı'nın görüşlerinden hareketle onun 16. yüzyıl şairi olabileceği kanaatindeyiz. Bkz. Ahmet Kabaklı, *Âşık Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 1. bs., İstanbul, 2006, s. 35; Mustafa Necati Karaer, *Karacaoğlan, Hayatı Sanatı Şiirleri*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, TS., ss. 14-38.

² Köprülü, *Saz Şairleri*, ss. 231-241. Doğum yeri ve tarihi hakkındaki rivayetlerden doğruya en yakın görüneni, Konya'nın Hadım ilçesinin Gezleve köyünde 1651 yılında doğmuş olduğu yolundaki rivayettir. Medrese hayatı düzenli olmasa da kendi kendisini yetiştirerek akranları arasından sıyrılabilmiştir. Abdülkadir Karahan, "Âşık Ömer", *DİA*, İstanbul 1991, C. IV, s. 1.

³ Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar*, C. II, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, ss. 719-720;

⁴ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Âşık Ömer Hayatı ve Şiirleri*, Semih Lütfi Matbaası ve Kitap Evi, TS, s. 10.

bilmek mümkündür.⁵ Çok sevilen şiirleri bestelenmiş, tasavvufî muh-
tevâlî bazı şiirleri farklı kesimlerce şerh edilmiştir.⁶ Divân şiiri tesirinde
irat ettiği şiirler teknik ve sanat bakımından orta hâlli şiirler olarak adde-
dilse de hece ile terennüm ettiği şiirler asıl sanatını ortaya koymasına açı-
sından birer şâhika kabul edilmiştir.⁷ Âşıkâne duygularla terennüm ettiği
şiirlerin yanı sıra tasavvufî tesirle kaleme almış olduğu gözlenebilen şiir-
leri de büyük bir yekûn teşkil eder. Gurbet ve ayrılık temi, şiirlerinde en
fazla işlediği diğer temalardandır. Osmanlı'nın muharebelerini de şiirinin
çerçevesi içerisinde tutan Âşık Ömer, gördüğü ya da gidemeyip de mu-
hâyilesinin ulaştığı beldeleri ayrı bir iştiaqla şiirlerinde işlemiştir. Çalı-
şmada, Yakup Karasoy ve Orhan Yavuz tarafından birçok kütüphane
taraması akabinde daha fazla şiirine ulaşılarak hazırlanan⁸ ve toplam
1455 adet şiirini ihtiva eden Divân'ının tenkitli neşri esas alınmıştır. Beyit
ya da bentlerin sonunda parantez içerisindeki sayıların ilki şiir, ikincisi de
beyit/bent numarasını göstermektedir. Makalede, Âşık Ömer'in yaşadığı
dönemde tanık olduğu ve şiirlerinde bahis mevzuu ettiği kültürel yoz-
laşma, dejenere olduğunu ileri sürdüğü bazı kişilikler ve ahlaki ölçütler
üzerinden değerlendirilmiştir.

198

OMÜİFD

1. Bazı Kişilikler

1.1. Câhil, Âlim, Kâmil

Câhil, bilinen manâsı ile sadece bilgisiz demek değildir. Senelerce zahirî
ilimleri tahsil etse de hakikati kavrama kabiliyetinden uzak bulunan kim-
se de cehâlet ağına takılmış kabul edilir.⁹ Câhili tasavvufta tarikata ya-
bancı kimseler için edebiyatta da âşığın karşısındaki rakip hakkında telaf-
fuz edilen¹⁰ nâdân şeklinde de telaffuz eden Âşık Ömer, aşağı derç olu-
nan bendinde kâmil ve mert kimselerin itibar görmeyerek meydanın kadr

⁵ Saim Sakaoğlu, "Türk Saz Şiiri", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı, III (Halk Şiiri)*, Ankara, 1989, ss. 138-139.

⁶ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2000, s. 52.

⁷ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı* s. 720; Kabaklı, *Âşık Edebiyatı*, s. 69.

⁸ Yakup Karasoy, Orhan Yavuz; *Âşık Ömer Divânı*, Ocak Grafik Tasarım, Konya, 2010.

⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., 2. bs., İstanbul, 2005, s. 85.

¹⁰ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., 15. bs., İstanbul, 2007, s. 346.

u kıymet bilmeyen nâdâna kaldığından dert yanmaktadır. Nâdân kelimesi tasavvufî veçheden telaffuz edilmiş ise, kastedilen manânın ehliyet sahibi olmayan bazı kimselerin şeyhlik postuna oturması olduğu kuvvetle muhtemeldir:

Ey dirîğâ bir ecep seyrâna düştü ortalık
Nâ-halef nâ-bahta vü nâdâna düştü ortalık
Ehl-i merdim kâmile âlemde olmaz i'tibâr
Kadr u kıymet bilmeyen nâdâna düştü ortalık (704/1)

İnsan-ı kâmil, Allah'ın bütün isim ve sıfatlarına mazhar olan ve varlığın esas mertebelerini (hazerât-ı hamseyi) tümüyle kendisinde toplayan kimsedir. Allah'ın göz nûru ve zât, isim ve sıfatlarının aynasıdır.¹¹ Mutasavvıflarca mürşid, şeyh, âlim, fâzıl gibi kimseler için 'insan-ı kâmil' ya da 'kâmil' denilmiştir. Âşık Ömer, 'kâmil' ile câhilin zıttı âlim ve ârif kimseleri kastetmiştir. Câhillik zenginlik içerisinde keyifli bir hayat sürerken kâmillik eziyet, sıkıntı ve meşakkat dolu bir hayata terk edilmiş durumdadırlar:

Bilmiş ol câhilleri sadr-ı gınâda bilmiş ol
Bilmiş ol kâmilleri renc ü anâda bilmiş ol (1374/5)

Söz ve nasihatlerinin kâr etmediğini gören âlimler uzlet köşelerine çekilerek sükûtu ihtiyâr etmiştir. Durumdan vazife çıkaran câhillik söz söyleyip icraat peşinde koşmaktadır. Ulemânın bu tavrı mı câhilleri palazlandırdı yoksa câhillerin cesareti mi âlimleri köşeye sıkıştırdı bilinmemektedir. Fakat şurası muhakkak ki âlimlerin kıymetini yeterince bilmeyen halk artık câhillere rağbet etmekte ve onların bâtil şevk ve ihtiraslarını kamçulamaktadır:

Bay olan bakmaz gedâya ta'n ile ibrette dir
Sırrını nâdâna açmaz fukarâ gayrette dir
Şimdi söz câhillereindir âlimler hayrette dir

¹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 188. İnsân-ı Kâmil adlı eserin müellifi olan Neseî, İnsân-ı kâmilin imâm, halife, kutb, sâhib-i zamân, câm-ı cihân-nümâ, iksîr-i azam gibi farklı isimlerle anıldığını belirtir. Ona göre insanların özü ve hülâsası olan insân-ı kâmil, kâinata sürekli vardır ve sayısı da birden fazla olmaz. Azizüddin Neseî, *Tasavvufta İnsan Meselesi - İnsân-ı Kâmil*, (Çev. Mehmet Kanar), Dergâh Yay., 3. bs., İstanbul, 2015, s. 19.

Güşeye cümle çekildi hep sükût üstündedir (363/2)

Âşık Ömer, câhillerden o denli şikâyetçidir ki vefâtından sonrasını da hesaba katarak onlardan kurtuluşunun mümkün olamayacağından endişe etmekte ve şiirlerinin 'sözleri eğri büğrü söyleyen'lerin eline düşme ihtimalinden oldukça korkmaktadır. Bu endişesinin dışı vurumunda câhilleri Yûnus Emre'nin işaret etmiş bulunduğu 'Molla Kâsım'a teşbih etmiş olmaktadır:

Ömer onun için eylerim figân
Döker nem yerine dîdelerim kan
Korkarım îcâdım öldüğüm zaman
Bulur bir câhil-i kec dehân okur (459/16)

1.2. Ârif

Manevî ve ruhî tecrübelerle, keşf ve müşâhede cihetiyle Allah hakkında zevkî ve vecdî bilgilere sahip olan kimselere ârif denir. Ârifin âlimden farkı, âlimin ilme'l-yakîn bildiğini hakka'l-yakîn bilmesidir. Bu sûretle âlimden bir gömlek üstündür.¹² Âşık Ömer'in yaşadığı dönemde ise değil Allah'ı, kendi hâlini dahi idrâk edebilecek ârif binde bir oranına gerilemiş, 'kendini bilen Rabbini bilir',¹³ sözü tahakkuk etmez olmuştur. 'Küntü kenz'in'¹⁴ sırrını keşfedebilen ve hikmet ilmüne vâkıf olabilenlerin bu zamanda maalesef artık esâmesi okunmamaktadır.

Kendi hâlin fehm eder ârif bulunmaz binde bir
Küntü kenzin sırrına kâşif bulunmaz binde bir
İlm-i hikmettir buna vâkıf bulunmaz binde bir
Müşkülü bu dersin âsân olsa her insân okur (200/4)

Âşık Ömer, yaşadığı yüzyılı ehl-i irfânın birbiri arasında hiç muhabbet kalmadığı bir vakit olarak tavsif etmektedir. Ehl-i irfân ile ârifler kastedildiği gibi dinini yaşayan mütedeyyin kimseler, tarikat şeyhleri, mür-

¹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 44.

¹³ Bu hadis-i şerif hakkında bkz. İsmail bin Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzilü'l-İlbâs*, C. II, (Thk: Ahmed el-Kalâşî), Müessesetü'r-Risâle, 4. bs., Beyrut, 1405/1985, ss. 343-344, No: 2532. Hadis tekniği açısından değerlendirilmesi ile ilgili olarak ayrıca bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV. Yay., 3. bs., Ankara, 2013, ss. 241-242.

¹⁴ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. II, s. 173, No: 2016; Yıldırım, *Tasavvufun*, ss. 109-110.

şid-i kâmiller de îmâ edilmiş olabileceğinden aşağıdaki mısralarda dönemin Kadızâde Sivâsî çekişmelerine telmihte bulunmuş olması ihtimal dâhilindedir. Nitekim bu süreçte birçok vâiz, âlim, ârif, mürşid ve şeyh haklı olduklarını ispata girişme düşüncesiyle birbirlerine olmadık şeyler söylemekte, işitilmedik iftiralar atmakta ve fiilen taarruz etmekte idiler.¹⁵ Hâliyle ehl-i irfânın arasında muhabbet ve müsâmahanın kalmaması oldukça tabiidir:

Böyle bir vakte eriştik şu fenâda hayf kim
Ehl-i irfân arasında hiç muhabbet kalmadı (1453/1)

1.3. Derviş, Sûfî

Tasavvuf tarihinde ve literatüründe mürit, mutasavvıf, müntesip, abdâl manâlarına gelecek şekilde kullanılan derviş yoksul, fakir, dilenci anlamlarını taşımaktadır. Derviş kelimesi, etimolojik olarak dilenmek manâsına gelen 'dervîz' kelimesinden bozmadır.¹⁶ Sûfî ise Allah'tan gayrı bir maksadı ve derdi olmayan, haramlardan kaçınıp mâlâyânîyi terk eden kimse dir. Umumî vasfı aza kanaat, açlığı tokluğa tercih ve ilimle amel etme, mütevâzı ve muhlis olma, kazâya rızâ belâyaya sabırdır.¹⁷ Ashâb-ı suffanın halefi olan sûfî zümresi, bu yüzyılda eski sûfîlerin taklitçisi olmaktan öteye geçemeyişleri; dervişler ise ikiyüzlülük sergilemeleri dolayısıyla Divân'da yer almışlardır:

Sûfiler taklîd eder dervişler ise hep riyâ
Bir fakîr insâna bir pul vermez oldu ağniyâ (1321/3)

¹⁵ Kadızâdeliler mevzuu hakkında mufassal mâlumât için bkz. Mehmet Hemdemî Çelebî Solak-zâde, *Solak-zâde Tarihi*, C. II, (Haz. Vahit Çubuk), Kültür Bakanlığı Yay., 1. bs., Ankara, 1989, ss. 628-630; Kadızâdeliler ile tarikat ehli arasındaki çekişme için bkz. Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, (Çev. Mehmed Ata, Haz. Mümin Çevik, EroI Kılıç), Çevik Matbaacılık, İstanbul, 1994, ss. 489-495; Zuhuri Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. XI, Yeni Matbaa, İstanbul, 1965, ss. 71-74; Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994, ss. 201-202. 17. yüzyıl tasavvuf kültürüne tarikatlar, şeyhler, âlimler ve devlet ricâli bağlamında genel bir bakış için ayrıca bkz. Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf - Sûfîler, Devlet ve Ulemâ*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 2001.

¹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 103.

¹⁷ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Luma, İslâm Tasavvufu*, (Çev.: Hasan Kâmil Yılmaz), Erkam Yay., 2. bs., İstanbul, 2012, s. 13.

Divân'ın bir başka yerinde dervişe rağbet kalmadığının zikredilmesi, dervişin artık kıymetinin bilinmediğini ifade ettiği gibi dervişlerin itibardan düşürücü tavır ve davranışlar içerisinde bulduklarını da belirtir mahiyettedir:

Şöyle bil kim dervişe her yerde rağbet kalmadı
Kalmadı erbâb-ı mansıbdâ himâyet kalmadı (1374/3)

1.4. Leîm (Alçak ve Aşağılık Kimseler)

Aşağılık ve alçak kimselerin tenkidini yaptığı bir manzumesinde Âşık Ömer, devrindeki ilim tahsil edip şânı ve ünvanı ile gurura kapılan bir gürûhtan söz eder (282/1). Böyle kimselerin cemiyet içinde zulme ruhsat verdiklerini, sûizan ile nice mazlumların başına belâ olduklarını; laubali, ahmak, söz taşıyıcı ve gıybet ehline nimetler vermeleri ile kendilerini Hak katında sevap sahibi addeddiklerini belirtir:

Ey Ömer cem'iyet için zulme ruhsatlar verip
Sû-i zan ile niçe mazlûma sıkletler verip
Gıybet ehli nâşîye gammâza nîmetler verip
Hak katında hayli bir ehl-i sevâb oldum sanır (282/5)

Söz taşıyarak birinden duyduğunu başka birine yetiştiren kimselerin makbul tutulup kendilerini kullananlarca nimetlere gark edilmeleri, birilerinin kuyusunu kazmanın geçim vâsıtası hâline getirildiğini göstermektedir. Karşı taraftan getirilen daha fazla bilgi karşılığında daha çok 'hediye' mantığı ile hareket eden gammazların, işi dedikodu ve gıybetten de ileri götürerek iftiraya vardırıldıkları meşhuttur. Âşık Ömer'in bu bendi, halkı kin ve nefrete sürükleyen, haset ve kıskançlığa sevk eden kimselerin, o zamanın Osmanlı'sında cirit attığını göstermektedir.

1.5. Sevgili

Sevgiliden şikâyet edebiyatın, özellikle Divân edebiyatının başlı başına bir umdesi olmakla birlikte Âşık Ömer'in zamâne dilberleri hususunda tenkit ve tespitlerinin burada zikredilmek istenmesi, bu ifadelerin mukayese unsuru taşımalarına istinadendir. Nitekim 'bu devirde böyledir' demek, 'önceki zamanlarda öyle değildi' manâsını hâiz olduğundan o

yüzyılın sevgili tipinin tasviri ve tenkidi yapılmış olmaktadır. Gerçi 'sîm ü zer'in bulunup bulunmayışına göre sevgilinin âşığa olan temâyülünün değişmesi bazı zamanlarda da¹⁸ görülen bir tutumdur. Âşık Ömer'in yaşadığı yüzyılın diğerlerinden farkı, sevgililerin bu davranışlarının artık karaktere tebeddül etmiş mâhiyette kendini göstermesidir:

Bu zamâne güzelinin cümle meyli zengine
Döndürürler yüzlerin âşıkı üryân görseler (356/3)

Zâmane güzelleri, âşığın elinde fermân da görseler eğer akçesi yoksa yanına uğramamaktadır. Güzellerin muhatabı, elinde sîm ü zeri olan zenginlerdir (356/4). Her an yüzlerini âşıktan döndürmeye âmâde olan zamâne güzellerinde vefâ yoktur (918/2). Âşığı üryân görseler ondan hemen yüz çevirip zenginlere meylederler. Güzel sevmeye istekli olan kimseler, evvela altın ve gümüş sahibi olmalıdır. Çünkü güzeller bir kerecik altın ve gümüşün değil dâimî zenginliğin heveslisi ve isteklisidir:

Doğrusu güzel sevmeği ister gönül amma
Elden ne gelir âh n'ideyim sîm ü zerim yok (691/4)

1.6. Zâhit

Zâhit, Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınmada son derece titizlik göstererek kendisini dünyadan çekip âhirete yönelen kişiler için kullanılan bir tâbirdir.¹⁹ Dünyadan el etek çekip âhirete yönelmesi gereken zâhitler, Âşık Ömer'in aşağı derç ettiğimiz bendindeki müşâhedelerine göre artık ukbâdan gönül çekip dünyaya dört elle sarılır hâle gelmişlerdir. Zühd, mücâhede ve riyâzetle elde edilebilecek ledün ilmi, günah ve gafletten kararmış kalpleri tasfiye edebilme hususiyeti taşır. Bu ilme de nefislerini belirli aşamalardan geçirip terbiye edebilen ve bu cihetle tasavvufta belli bir mertebeye ulaşmış bulunan ârif, kâmil, şeyh ve zâhitler vâkıf olabilmektedir. Ledün ilmi ile müntesiplerinin kalplerini

¹⁸ Misâl olarak bir önceki yüzyılın meşhur şairi Bâkî'nin de bu meyânda öne çıkan bir beyti verilebilir: "Güzeller mihrbân olmaz demek yanlışdır ey Bâkî / Olur va'llâhi bi'llâhi hemân yalvarı görsünler" Bâkî-Gazel 55/5. Sabahattin Küçük, Bâkî Divânı-Tenkittli Basım, TDK Yay., 1. bs., Ankara, 1994, s. 134.

¹⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., 6. bs., Ankara, 2014, s. 539.

arındırarak onları irşât eden bu kimseler artık buna muktedir değildir. Zâhidin nasihatlerinin âşığa tesir edemeyişinin sebebi, âhiretten ziyâde dünyasına temâyülündendir. Kendi doğru değildir ki sözleri doğru çıksın ve yanlışları doğrultsun:

Kanı ol lem'alar kim bu zulmeti tenvîr ede
Neş'e-i câm-ı ledün hâl-i dili tağyîr ede
Pend-i zâhid yâ niçe aşk ehline te'sîr ede
Onların ukbâdan artık meyli var dünyâsına (1241/3)

Zâhit kelimesi edebiyatta kaba sofu, dini şekilden ibaret gören anlayışı kıt kimse olarak yepyeni bir kimlik kazanmıştır.²⁰ Âşık Ömer'in hem yukarıdaki hem de aşağıdaki mısralarında edebiyattaki kullanımına muvâfık şekilde zikredilen zâhit, âşığa kuru nasihatler eden ve onu sevgilinin yolundan ve aşkıdan vazgeçirmeye çalışan menfi bir tip olarak işlenmiştir. Aşağı alınan mısralar, her ne kadar Divân şiirindeki rind tipinin karşısında olan zâhit tipi için söylene de zühdün riyâ çirkine bulaştığını göstermesi açısından mühim bir nümûnedir. Bu mısralar bize, o dönemde zühdün gösterişe âlet edilebildiğini, dünyadan el etek çekmesi gereken bazı zâhitlerin de dünyanın tam merkezine kurulduğunu anlatmaktadır:

Gel bana ta'n etme zâhit yokla kendin nerdesin
İçtiğin câm-ı riyâdır sen dahı defterdesin (278/2)

2. Yozlaşan Manevî Değerler

2.1. Âr, Gayret, Nâmus

Çabuk kırılması ve kırıldıktan sonra eski hâline döndürülememesi cihetiyle âr ve nâmusun şişeye teşbihi edebiyatta oldukça yaygın bir husustur.²¹ 'Kalmadı' redifli bir manzumenin aşağı derç ettiğimiz bendinde sîm ü zere rağbet âr ve nâmus şişesinin kırılmasının müsebbibi olarak gösterilmektedir. Zenginlere teveccüh eden zamâne dilberlerinin âr ve nâmuslarını yitirdiklerini belirten ve bu sûretle de sevdiğinden aradaki perdeyi artık kaldırmasını isteyen Âşık Ömer, bu arzusuna ulaşamayaca-

²⁰ Pala, *Ansiklopedik Divân*, s. 488.

²¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 336.

ğının farkında gibidir. Çünkü devrinin dilberleri sevgisinde sâdık ve samimi olana değil de parasını aracı eden zenginlere iltimas eder olmuştur:

Âr u nâmûs şişesini kırdılar şimden geri
Hicâbı ref' et cihânda (dahı) sen de ey perî
Zengin olana çatarlar bu zamâne dilberi
Sîm ü zer eyyamıdır esmâya hâcet kalmadı (1423/2)

Bu mefhumların aşağıdaki mısralarda şişeye değil de kaleye teşbihi ise âr ve nâmusun kale gibi sağlam olması gerektiğine ve korunmasına mâtuftur. Şişe değil de kaleye teşbihi, yitirilen şeyin ne derece kuvvetli, kudretli ve ehemmiyetli olduğunun ifadesi içindir. Eskilerin kale gibi inşa ettiği âr, nâmus ve gayret kavramlarından geriye bir tek duvar dahi kalmamıştır:

Yıktı nâmerdler muhannetlik bütün etti harâb
Âr u gayret kal'asının bir dîvârı kalmadı (1321/2)

2.2. Ödünç Verme

Âşık Ömer, hece ölçüsüyle yazdığı 'ödünç akçe ver' redifli şiirinin tamamında târiz sanatını ustaca kullanarak vermek istediği mesajı sözü karşıt anlamıyla kullanarak vermektedir. Her ne olursa olsun hiç kimseye borç verilmemesini salık verdiği manzumesinde Âşık Ömer, borç vermenin acı sonuçlarına işaret ederek ironik bir üslûpla aslında karşılıklı güvenin kalmayışını dile getirir. Ödünç vermenin, verileni geri alamama ile sonuçlanacağı daha ilk bentte belirten Âşık Ömer, diğer bentlerde de sebep olabileceği başka problemlerin üzerinde durur:

Halk içinde çıkıp tafralar satıp
Söyleyim der isen ödünç akçe ver
Kırmızı kesenin sonra dibini
Deleyim der isen ödünç akçe ver (435/1)

Âşık Ömer bu hususta tecrübe kazanmış bir edâ ile manzumesinin ikinci bendinde artık böyle bir kuyuya düşmeyeceğini, önce borç verip sonra pişman olmayacağını tecrübenin güzel bir kazanç olmasını hatırlatırcasına belirterek (435/2) devamındaki bentlerde birine borç para verecek olanı iki defa düşünmeye davet eder. Buna göre âlemde iyi dost değil

düşman olmak (435/2), kendi eli ile başa belâ indirmek (435/4), günde yüz bin kere câna cefâ kılmak (435/5), alacaklı olduğu kimsenin mahkeme yollarında ardınca önünce dolanmak (435/6), gurbet ellerde dert ve mihnetle kalmak (435/8) ve gül gibi sararıp solmak (435/9) isteyen kimse ödünç vermelidir. Ödünç verme, insanın iyisini kötüsünden ayırt etmede önemli bir ölçüttür. İyiyi kötüden ayırt etmek isteyen de ödünç para vermelidir (435/3).

Hasret olayım der isen safâya
Mihnet ü meşakkat gamla cefâya
Gece gündüz kendüzünü ferdâya
Salayım der isen ödünç akça ver (435/12)

İnsanın başına salâyı, ödünç vermek indirmektedir (435/4). Ödünç veren, verdiğini kesinlikle geri alamayacaktır ve bu onun içinde ukde olarak kalacağı için gün gün eriyip solacaktır. Nihayetinde de bu dertten ölüp gidecektir. Ödünç veren, verdiğini geri alabilme uğruna olmadık işlere girecek ve borçlusuna her gördüğü yerde içinden gelmeyerek iyi davranmasına ve hatta onun karşısında alçalmasına sebep olacaktır (435/11). Sürekli yarını düşünmeye başlayan kişi, gününün kıymetini bilmekten vâreste bir şekilde borçlunun vaad ettiği ferdâya gözünü dikecek ve o ferdâlar da bir türlü gelmeyecektir. Ödünç veren safâya hasret ve mihnet, meşakkat ve gamla dolu bir ömür tüketecektir.

2.3. Büyüklere İtaat ve Küçüklere Merhamet

İslâm dini, küçüklere merhameti ve büyüklere saygıyı şart koşmuş bir din olması hasebiyle bu dinin mensupları buna azamî derecede riâyet ederek küçüklere şefkat gösterip büyüklere tazim etmişlerdir. Lakin Âşık Ömer'in ifadesine göre 17. yüzyılda artık uluların, büyüklerin sözleri tutulmamakta, itibar görmemektedir:

Evvelâ kâlû belâdan ahd ile îmândayız
Uymayız câhil sözüne akl-ile izândayız
Düşmüşüm gurbet eline ver murâdım yâ Gani
Ulular sözü tutulmaz bir fenâ zamândayız (559/1)

Küçüğe, yoksula, yetime, düşküne ve kimsesize yardım elini uzatabilecek ve onlardan merhametini esirgemeyecek yiğit ve mürüvvet ehli kimse de artık kalmamıştır:

Ey gönül şimden girü âlemde râhat kalmadı
Merhamet kimden umarsın ehl-i mürvet kalmadı (1412/1)

2.4. Dostluk ve Kardeşlik

Bir müseddes-i mütekerririnde bu dünyayı, konanların aç kalmayacağı bir tekkeye benzeten Âşık Ömer, kanaat gözünü açıp Hakk'a samimi bir şekilde tevekkül etmeyi salık vererek ilaç ehlinin yani dertlere dermân olabilecek kimselerin kalmadığından yakınır. Allah'a tevekkül eden kimsenin rızık endişesi çekmemesi gerektiğini ifade eden Âşık Ömer, müseddesinin yinelenen beytinde Allah'tan başka hiç kimseye ihtiyaç arz etmemeyi öğütler. Çünkü medet umulan kimse, elinden gelebilecek yardımcı etmemek için Allah'ın selâmını dahi vermeyecek kadar ihtiyaç sahibinden uzaklaşmaktadır. Dostluk ve dayanışma mefhumu yitip gittiğinden, Allah'ın verdiği rızıkı üçe taksim etmeyi öneren Âşık Ömer, üç parçadan birinin, dosta muhtaç olmama adına kötü günler için saklanılmasını vurgular:

Ey Ömer üç pay et rızkını Hak verir ayân
Birisin ye birisin ye dir birin eyle nihân
Düşmene kalsın ko muhtâc olma dosta tek hemân
Hep yüze güler iyi gün dostudur halk-ı cihân
Her kime kılsan gönül âlemde arz-ı ihtiyâç
Ol sana Tanrı selâmın vermez olur gözün aç (120/5)

Gazi şair olması hasebiyle birçok şehir görmüş, sayısız insanla tanışmış ve daha hayatta iken şöhretin basamaklarından süratle çıkmış olan Âşık Ömer, edindiği tecrübe ve hâiz olduğu ferâsetle etrafına toplanan insanların çok az bir kısmının hakiki dost, gerçek bir sırdaş olduğunun farkındadır. Kimisi sazın ve sözün coşkusundan kendisini sevmekte, kimisi de eğlence ve muhabbete düşkün olduğundan peşini bırakmamaktadır. Fakat bu fânî dünyada bir dikili taşı dahi yoktur. Âşık Ömer'in bu mütalaalarından, o dönemdeki dostluğun ve kardeşliğin çıkar ilişkisine

dönüştüğünü, dünyevî bir sebebe bağlandığını ve her an kopacakmış gibi emanet durduğunu söyleyebilmemiz mümkündür:

Halk-ı âlem Ömer'in zâhirde düpdüz dostudur
 Kimisi özler muhabbet kimisi göz dostudur
 Kiminin meyli saza (dır) kimisi göz dostudur
 Dostlarım bilcümle tatlı dil güler yüz dostudur
 Arada nâdir hakikat yârimiz sırdaşımız
 İşbu bünyâd-ı fenâda yoğumuş bir taşımız (595/5)

Kişiyeye gelen zarar, dostundan gelmektedir. *Âşinâdan pek sakın, gelmez hata bî-gânedan* (184/4) diyen Âşık Ömer, devrin dostluk anlayışını böyle özetlemiştir.

2.5. Edebe ve Hayâ

Bu yüzyılın 'tükenen' unsurları arasında utanma, incelik, güzel huy anlamlarına gelen edeb ve ona yakın anlamlar taşımakla birlikte ahlakî kurallara bağlılık manâsını da taşıyan hayâ da bulunmaktadır. Edebe ve hayâ hususunda eleştiri oklarını kadınlara yönelten Âşık Ömer, kadınların hayâsızlığının nâmusuna düşkün kimseleri yoldan çıkardığını iddia eder. Kadınların bu tutumu ile tesettüre riâyet ortadan kalkmış durumdadır ve hayâsız bu kadınlar İslâm'ın nâmahremden muhafaza edilmesini emrettiği yerlerini teşhir etmekten çekinmemektedir. Kadınların (ekserisinin) yüzleri ve gözleri açıktır, erkeklerden hayâ etmemektedirler:

Zenneler yüz göz açık âdemden etmezler hayâ
 Onun için ehl-i ırzın i'tibârı kalmadı (1321/3)

Âşık Ömer, yaşadığı dönem itibari ile zinâyı artık 'kabullenmiş' durumdadır. Yani zinâ gibi kat'î bir şekilde yasaklanmış bir suç, o dönemde maalesef sıradan bir kabahat hâline gelmiştir. Onun aşağıda yakındığı asıl mesele, ahlâksızların gündüz gözüyle, yol ortasında ve herkesin gözü önünde hiç kimseden hayâ etmeden ve gizlenme ihtiyacı hissetmeden bu cürmü işleyebilecek kadar haddi aşmaları ve köpekler gibi çiftleşecek kadar alçalmalarıdır. Allah'tan korku zaten yoktur da, edepsiz, hayâsız, nâmusuz ve haysiyetsiz kadınlarda kuldan utanma da artık kalmamıştır:

Nisâlardan ref' olup gitti hicâb-ile nikâb
 Eşkere zinâ ederler sanırsın misl-i kilâb (1412/2)

2.6. Hak Rızâsı

Bu yüzyıla kadar i'lâ-yı kelimetullâh için çalışıp çabalayarak üç kıtaya heybetini salmış, at koşturmuş, mührünü vurmuş ve hoş sadâsını bırakmış Osmanlılar'ın bu muvaffâkiyetinde dâima Hakk'ın rızâsını ve Peygamber (s.a.s)'in sünnetini esas almaları müessir olmuştur. Lakin artık bu durum değişmiş ve Allah rızâsı gölgede bırakılmıştır. Bu sisli ve puslu asırda herkes tozu dumanı göklere ulaşan kuru bir kavga içine atılmış, neyi niçin yaptığını bilemez hâle gelmiştir. Dünya hırsına ve telaşına kapılarak kuru bir kavgaya düşenler Allah'ın rızâsını göz ardı ederek iş yapar olmuşlardır. Âşık Ömer, Hak rızâsı için çalışan hiçbir kimseyi görmediğini belirtmekle insanların artık Hak rızâsını önemsemediklerini dile getirmiştir:

Görmedim hiçbir çalışır Hazret-i Mevlâ için
Herkesin cehdi cihânda bir kuru gavgâ için (1363/2)

2.7. Hüner

Âşık Ömer, kendisini ve şiirini anlayan kimsenin olmayışından da mustarıptir. Her ne kadar menzili kâşâne olmasa da aşkın şâhididir (618/1). Fakat döneminde hüner ve hüner sahiplerine olan ilginin azlığı onu kahretmektedir. Şairin şiiri inci tanesi de olsa âlem altın ve gümüşün esiri olduğundan kimse buna kıymet vermemektedir.

Halk içinde hüsn-i devlet gibi yoktur mu'teber
Pây-mâl olmuş yatır gördüm ayakta her hüner
Kim alır yâ kim satar âlem esîr-i sîm ü zer
Şîr-i mevzûnun senin dürdâne olmuş olmamış (618/3)

Sultan IV. Mehmet'e sunmak istediğini belirttiği (1122/5) şiirinin aşağıdaki mısralarında onu nâdân eline düşürmemesini kendisine telkin eder:

Sen bu nazm-ı gevheri kadrin bilen insâna sun
Verme nâdâna şikest eyler sakın irfâna sun (1122/1)

Yine başka bir manzumesinde sözlerinin esrârına vâkıf olabilenlerin hakikat ilminden hisselerinin olması gerektiğini, aksi takdirde ilm-i haki-

kat bilmeyenlerin şiirinin künhüne vâkıf olamayacaklarını iddia eder. Zaten böyle kimselere de şiir söylemek gevheri taşa çalmak demektir.

Anlamaz ilm-i hakikat bilmeyen esrârını
Taşa çalma gevherin ehline arz et varını
Gûş edenler derler ey Âşık Ömer güftârını
Dürr-i yektâdır kamu deryâ-yı hikmetten çıkar (184/5)

Müstait kimselerin yeteneğini görüp takdir edenler de yok değildir. Fakat kabiliyeti keşf edemeyenler kişiyi âleme rezil etme derdine düşmüştür. Bu kimseler, söz söyleme kudreti üstün şairlerin hiç kimsenin görmediği parlak inciler (ayarında şiirler) de söyleseler haset ve kıskançlıklarının da tesiriyle ona kıymet ve ehemmiyet vermemektedirler:

Beğenenler seni derler hûb usûlü kâide
Zemm ile beğenmeyenler âleme rüsvây ede
Ben aklımca böyle buldum bu emekler zâide
Dürr-i meknûn söylemişsin tutalım ne fâide
Her kime kılsan gönül âlemde arz-ı ihtiyâç
Ol sana Tanrı selâmın vermez olur gözün aç (120/4).

2.8. Mihr ü Vefâ

Sevgide bağlılık, sadâkat, dostluk, verilen sözde durma gibi manâlar içeren vefâ kavramı da bu yüzyılın yitip giden değerleri arasındadır. Her yeri baştan başa dolaşan bir kimse sâdık dost bulamamaktadır (435/4). Bunun farkında olan ve mihr ü vefânın eksilmesini insanlar arasında küfrün artmasına ve Allah'a karşı vazifelerin ihmal edilmesine bağlayan Âşık Ömer, hiç kimsenin kimseye vefâsı olmadığını görünce artık dostlarına minnetinin kalmadığını asker kökenli ve gezgin bir şair olduğunu da sezinleten bir üslûp çerçevesinde terennüm ettiği aşağıdaki bendinde müteessif bir şekilde dile getirir:

Şu cihânda bir acep mecnuna döndük gâziler
Yiyip içip şu fenâda zevki sürdük gâziler
Hiç vefâ yok kimseden kimseye gördük gâziler
İ'tikâdım bu dahı yarâna minnet kalmadı (1305/4)

Sözde durma, verilen sözü yerine getirme anlamına gelen vefâ, tasavvufî istilâhta bezm-i eleste kulun Allah'a verdiği söze bağlı kalması

demektir.²² Vefâ mefhumuna bu zâviyeden bakıldığında bir yandan mihr ü vefânın insanlar arasında azaldığı dile getirilen aşağıdaki mısralarda bir yandan da kulun Allah ile olan ahdini gütmediği ve verdiği söze sadâkat göstermediği de vurgulanarak hem kulların birbirine karşı sevgi ve vefasının azaldığı hem de Hâlık'ına elest bezminde verdikleri sözde durmaz oldukları tedâi ettirilmiştir:

Arttı küfür dilleri zikr-i Hudâ eksilmede
Onun için arada mihr ü vefâ eksilmede (296/3)

2.9. Mârifet

Tanıma, âşinâlık, amelî ve tecrübî bilgi manâlarına gelen mârifet, tasavvufî istilâhta sûflilerin, manevî dereceleri ilerlemiş sâliklerin ve tarikat mensuplarının ruhânî halleri yaşayarak, manevî ve ilâhî hakikatleri tadarak iç tecrübeyle vasıtasız olarak elde ettikleri irfân anlamına gelmektedir.²³ Mârifeti aşağı derç ettiğimiz bendinde yetenek, hüner, beceri manâları ile kullandığı gibi bilgi ve ilim anlamlarını da çağrıştıracak şekilde ele alan Âşık Ömer, mârifetin ehil olmayanlara verilmiş olmasından şikâyet etmektedir. İlk iki mısradaki tasavvufî manâsı ile istimâl edilen mârifet, kendisine sahip kimselerin artık nâdir olarak görüldüğü bir mefhum olarak bahis mevzuu edilirken son mısradaki 'istidat' manâsını hatırlatacak şekilde kullanılmıştır. Fakat çağrıştırdığı şey aslında sadece bu değildir. Mârifetin yanlış kimselerin eline geçmiş oluşunu hüsn-i ta'lîl tariki ile feleğin tersine dönüşüne bağlayan Âşık Ömer, gerçek mârifet sahibi kimseleri görememekten muzdariptir. Burada yanlış kimselerin eline geçtiği ifade edilen şey, insanların mârifet yolu ile elde edebilecekleri makam, mansıp, memuriyet gibi dünyevî rütbe ve pâyeler olarak da düşünülebilir. Bu durumda Âşık Ömer'in mecâz-ı mürsel sanatından istifade ederek mârifet ile makam, mevki ve rütbeyi kastedip bunların sahiplerinin ekserisinin ellerinde bulundurdukları hiçbir şeyin aslında kendilerinin olmadığını ve yine liyâkat sahibi kimselerin elinde olması

²² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 377.

²³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 236.

gereken tüm bu derecelere rüşvet, iltimas, tabasbus ve riyâ gibi fenâlık ve azgınlıkları devreye sokarak tasallut olduklarını îmâ etmiş olmaktadır:

Gözlerim nâdir görür bir ehl-i hâl-i ma'rifet
Herkese bir yüzden etmiş intikâl-i ma'rifet
Aksine devr ettiğindendir bu çarh-ı dûn
Ol sebepten düştü nâ-ehle kemâl-i ma'rifet (89/1)

Mârifet, aşağıdaki mısralarda 'maârif' şeklinde zikredilmiş ve kanaatimizce bu hâli ile medreselerin eğitim sisteminin bozukluk ve aksaklıkları kastedilmek istenmiştir. Bu kurumların içini ilimden anlamayan câhil insanlar işgal etmiştir ve zeki, anlayışlı, müdekkik ve mütebahhir muallimlerin buralara girmesine ve eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunmasına müsaade edilmemektedir. Âşık Ömer, bu mısralarla eğitim sisteminin de çöküntüler içerisinde kaldığına göndermede bulunmak ister gibidir:

Cümle câhildir tutan şimdi maârif sadrını
Kanı bir sâhib-zekâ rûşen hayâl-i ma'rifet (89/3)

212

OMÜİFD

2.10. Sohbet ve Muhabbet

Şair, ahlâka dair bazı mefhumların eksilmekte yahut azalmakta olduğunu belirtirken 'kalmadı' redifli manzumesinin aşağı derç ettiğimiz ilk bendinde sohbet ve muhabbet başta olmak üzere eskiye dâir güzel ve faydalı olan hiçbir âdetin kalmadığını vurgulamaktadır. Bu durum, eksilen veya azalandan daha menfi bir hâldir. Hiçbir meyvenin tadında lezzet kalmamış,²⁴ dünyada neredeyse bütün bidatlar işlenmiştir. Halkın arasında muhabbet ve sohbet kalmamış, amellerini sevgi, saygı, sohbet ve muhabbet çerçevesi içerisinde yapmayan insanların aşk ve şevkten yoksun olarak ürettiği işlerin değeri, tadı ve tuzu kalmamıştır:

Ey dilâ bu âlemin sahnında sohbet kalmadı
Kalmadı halkın arasında muhabbet kalmadı
Kalmadı işlenmedik dünyâda bid'at kalmadı
Kalmadı seyr eyle hiç bir eski âdet kalmadı

²⁴ Âşık Ömer, bir meyvenin tadında lezzet kalmadı, diyerek her ne kadar temsil getirmişse de bu temsil ve teşbihi ile 21. yüzyıl dünyasına dâir besinlerin, sebze ve meyvelerin çeşitliliğini ve kalitesini artırma bahanesiyle genetik kodlarıyla oynanması ve bunun sonucunda da lezzetlerinin yok edilmesi hadisesini öngörmüş gibidir.

Kalması bir meyvenin tadında lezzet kalmadı
Kalması nâ-ehle düştü ehl-i san'at kalmadı (1374/1)

2.11. Yardımseverlik

17. yüzyılın karamsar tablosunun özetlendiği 'kalmadı' redifli manzumede alegorik ifadelerle bütün kutsal değerlerin altüst edildiği ifade edilir. Mükemmel olarak yapılmış hânedede artık bülbül değil baykuş ötmektedir. Halk inancında uğursuzluk alameti olan baykuş, gül bahçesinin vazgeçilmezi bülbüle tagallüp etmiş, onun yerini almıştır. Osmanlı'nın muhkem devlet temelleri dayanışma ve yardımseverlik duygularının azalması ile sarsılmış, hatta şaire göre yıkılmıştır. Çünkü baykuş vîrânelerde tüneyen, harâp olmuş metruk yerleri mesken edinen bir kuştur. Harâp hânenin bahçesinde gül, şakâyık ve daha nice çiçekler yerine otlar bitmesi, Osmanlı merkezî otoritesinin gücünün zayıflaması ve saray içi çekişmelerle sarsılması neticesi sahipsiz kalması yahut beldelerin birer ikişer düşmanların eline geçmesi olarak düşünülebilir. Çorak topraktan gül bitmeyeceği gibi ahlakî değerleri yıkılmış, yardım ve dayanışma mefhumunu yitirmiş bir milletin bağrından da ideal insanlar yetişmemektedir.

Çün vîrân olmuş mükellef hânedede baykuş öter
Bahçesinde gül şakâyık yerine otlar biter
Her kişinin kârı ancak kendi başına yeter
Kimsenin bir kimsese aslâ medârı kalmadı (1321/4)

Bu zamanda mertler hep ayakaltında kalır olmuştur (1360/2). Koç yiğide kendisinden başka yardım eli uzatan kalmamıştır. Kişi kendi yarasını yine kendisi sarar olmuştur:

Ömer der ki ne çâresi gitmez gönlümün pâresi
Koç yiğit kendi yarasını yine kendi sarar oldu (1360/4)

2.12. Zühd ve Takvâ

Nefsin istediği her türlü arzu ve isteklerden, dünyadan ve içindekilerden el çekerek kendini ibâdete adama manâsına gelen zühd²⁵ ve sûflerin

²⁵ Zühdün dünyadan ve dünyadaki şeylerden zühd, haram ve şüpheli şeylerden zühd, baş olma sevdasından zühd gibi çeşitleri vardır. Zühdün hakikati, kulun Allah'tan baş-

büyük bir titizlikle ehemmiyet verdikleri şüpheli şeylerden sakınmak ve kaçınmak²⁶ manâsına gelen takvâ, 17. yüzyılın kaybolmaya muntazır mefhumları arasındadır. Âşık Ömer'in yaşadığı yüzyıl her türlü günah, sefâhet, zevk ve eğlencenin yaşandığı bir dönem olmasının yanında tari-kat kollarının oldukça yaygınlaştığı ve şeyhlerin de alabildiğine fazlalaştığı bir zaman dilimi olmuştur. Bu yüzyılda doğru yoldan çıkmış, sapık, günahkar, âsi ne kadar menfi insan tipi varsa bir o kadar da şeyh, mürşid, mutasavvıf, âlim ve ârif vardır. Fakat bunlar arasında selâmette kalıp da yolu zühd ve takvâdan geçenler oldukça azınlıktadır. Âşık Ömer'in deyişi ile 'zühd ve takvâyâ giden selâmet ehli artık kalmamıştır':

Mülhid ü mürşid çoğaldı bî-kyâs u bî-hicâb
Zühd ü takvâyâ gider ehl-i selâmet kalmadı (1412/2)

3. Yüzyılın Kalbî Hastalıkları

214 3.1. Gurur

OMÜİFD

Aşağıdaki bendinde düşmanın dört bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmasına sebep gösterdiği gurur kendini beğenme, büyüklük taslama anlamlarına gelir. Âşık Ömer'in mısraları arasında uzun zamandır güç ve iktidarı elinde bulunduran ve dünyaya hükmeden Osmanlı Devleti'nin gurura kapılarak sa'y u gayreti elden bırakışını okuruz. Gururu yüzünden kendisine haddinden füzûn güvenen Osmanlı insanı, Osmanlı'yı değil yenmek, hudutlarına taarruz etmeyi aklından dahi geçiremeyecek bir düşman tasavvur etmiş; kendisini âdetâ dokunulmaz zannederek bu saltanatın kıyâmete kadar gideceğine hükmetmiştir. Bu da kendilerini dedelerinin sımsıkı sarılıp da amel ettiği 'insan için çalıştığından fazlası yoktur' düstûrundan uzaklaştırmıştır. Bu sebeple düşmanlar saldırmakta, hatta bazı muharebelerden gâlip çıkmaktadır. Bu şartların oluşmasında düşmanın tesirine değil dağ gibi olan gurura bakılmalı, kul azmayınca Hakk'ın belâ yazmayacağı, Hakk'ın da ancak kulları azdığında belâ göndereceği hatırdâ tutulmalıdır:

ka her şeyden zühd etmesi, onlara yönelmemesidir. Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî, *Sülemî'nin Risâleleri - Tasavvufun Temel İlkeleri*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara, 1981, s. 24.

²⁶ Sülemî, *Risâleler*, s. 23.

Beğenip herkes kendini oldular sâhib-gurûr
Kimse de yoktur bahâne bizde dir cümle kusûr
Onun-içün her taraftan eyleyüp düşmân zuhûr
Eh-i insân arasında şimdi gayret kalmadı (1453/2)

3.2. Günahlara ve Gaflete Dalma

Gaflet, nefsin isteklerinde nefse uymak, ona boyun eğmektir.²⁷ Âşık Ömer'in manzumelerinde ismen geçmese de başa gelen felaketlerin sebebi olarak görülür. Osmanlı hâricte Avusturya, Rusya, İran gibi devletlerle mücadele ederken dâhilde de Karayazıcı, Deli Hasan, Taviil Ahmet, Canboladoğlu, Kalenderoğlu gibi celalîlerle uğraşmak zorunda kalmıştır.²⁸ Bu yüzden vilâyetler yanıp yıkılmakta, isyanlardan kaçan halk ya şehirlerde kabadayılığa soyunmakta ya da isyancılara katılarak eşkiya olmaktadır. İslâm dininin çökmeye yüz tutması ise bu devirde Hıristiyan devletlerle ve İran'la yapılan savaşların ya neticesiz kalması ya da mağlubiyet ile sonuçlanmasıdır. İslâm'ın inkıraz bulması ibaresini, bu yüzyılda fetih hareketlerinin iyice azalması hatta nihâyet bulması olarak da tevil edebilmek mümkündür. Tüm bunların müsebbibi, Allah'ın emrine muti olmayan ve günah bataklığında boğulmaya yüz tutmuş dönemin âsi, günahkar, sefih ve gâfil insanlarıdır:

Her vilâyet hışım ile (hep) harab olmaktadır
Çoğalıp ehl-i şekâvet her taraf dolmaktadır
Gün-be-gün dîn-i İslâm inkırâz bulmaktadır
Tanrı'nın emrine aslâ bir itâat kalmadı (1453/3)

Halk içinde doğru olarak bilinenler de yalan olmuştur. İnsanlar vebâle girdiğinin bilincinde ve umurunda olmadan yanlış işler yapmaktadır. Gaflet uykusundan uyanıp da zerre kadar sevap işleyen yok(denecek kadar az)tur:

Halk içinde hep yalan oldu bütün doğru cevâb
Sâlik oldular vebâle yok eder zerre sevâb (1321/2)

²⁷ Seyyid Şerif Cürcânî, Ta'rifât - Tasavvuf İstihlâhları, (Çev. Abdurrahman Acer), Litera Yay., İstanbul, 2014, s. 60.

²⁸ Bu isyancılar ve bertaraf edilmeleri hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., 3. bs., Ankara 1983, C. III/I, s. 99-113.

Âşık Ömer, yaşadığı dönemdeki bütün insanların nefesine uyduğunu ve şeytanın maskarası hâline geldiğini eleştiri oklarından kendisini de nasiptar ederek itiraf etmektedir. Herkesin nefisini düşündüğünü, çıkarları doğrultusunda her türlü günaha alet olabilecek bir tutum sergilediğini belirttiği aşağıdaki bendinde kıyâmet vaktinin yaklaştığını söyleyerek gâfil olunmamasını salık vermektedir. Zira kıyâmet alâmetlerinin tamamı bu zamanda zuhûr etmiş, zuhûr edecek başka bir alâmet de kalmamıştır:

Uyup nefs-ile şeytâna cümlemiz isyândayız
Nefsî nefsî olmuşuz (biz) bir acep seyrândayız
Gâfil olma aç gözün(ü) pek fenâ zamândayız
Zîrâ zâhir olmadık (hiç) bir alâmet kalmadı (1412/3)

3.3. Küfür ve Fesat

İnsanlar arasında küfür dilleri artmış ve mümini küfre düşürebilecek sözler yaygınlaşmıştır. Buna mukâbil Allah'ın zikri azalmakta;²⁹ yapılan iş ve amellerde Allah'ın rızâsı ve hoşnutluğu göz ardı edilmektedir. Dostlar ve akrabalar arasındaki mihr ü vefânın eksilmesi de bu sebeptendir. Övünülesi bir ümmet olan Muhammet ümmeti, mal mülk içinde müreffeh bir hayat yaşarken kimliklerini kaybedip mefkûrelerinden uzaklaşmakta; Hıristiyan tebâ karşısında dâhil ve hâriçte nüfus kaybı yaşayarak eksilmekte, nüfûz kaybı yaşayarak itibarsızlaşmaktadır. Çünkü her türlü fesat zuhûr etmiştir:

Arttı küfür dilleri zikr-i Hudâ eksilmeye
Onun için arada mihr ü vefâ eksilmeye
Halk-ı Ahmed mülk içinde câ-be-câ eksilmeye
Her fesâd âlemin hadden birün üstünde dir (296/3)

²⁹ Döneminin sosyal hayatına bîgâne kalmamış olan Âşık Ömer'in bu bendinde devrin en büyük dinî ve sosyal meselelerinden biri olan semâ, devrân ve sesli zikrin yasaklanışına göndermede bulunmuş olabileceği ihtimaller arasındadır. Sesli zikrin yasaklanışı hakkında bilgi için döneminin sosyal meselelerini tasnif ederek ele almış ve değerlendirmelerde bulunmuş olan Kâtip Çelebi'nin 'Mîzânü'l-Hak' adlı eseri önemli bir kaynaktır. İlgili bölüm için bkz. Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hakk Fi İhtiyâri'l-Ehakk - İhtilaf İçinde İtidal* (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul, 2016, ss. 49-52.

3.4. Mal Sevgisi

Bir muhammesinde tecrit sanatıyla gönlüne seslenerek nasihat eden Âşık Ömer, gafletten uyanıp gözlerini açmasını çünkü artık zamanın değiştiğini dile getirir. Kemâl ehli, ağzından hiç kimsenin görmediği saklı inci taneleri de çıkarsa nazar-ı dikkate alınmamaktadır. Şairin gafletten uyanması, her bir beyti ayrı bir hüner emâresi olan şiirine değil de artık mal u menâle kıymet verildiğinin idrâkine varmasıdır. Âlem başka bir âlem olmuş, ona paralel olarak insanlar da farklılaşmıştır. Mal sevgisi her şeyin önünde ve üstündedir:

Şimdi halk içre acep rağbettedir mâl u menâl
Dürr-i meknûn söylese yok tâli-i ehl-i kemâl
Aklını başına cem et şimdi âlem başka hâl
Gördüğüne düşme nâkıs sözlere uyma gönül
Gaflet el vermez bu yolda aç gözün uyma gönül (805/4)

Âşık Ömer'in yaşadığı dönemde pusulanın ibresi parayı göstermektedir. Her şeyin merkezinde para vardır ve para her şeyin yöneticisi ve yönlendiricisidir. Âlemde parasız hiçbir şey bulunamaz, hiçbir murât alınamaz olmuştur. Parası olmayanın kadri bilinmemekte, yanında güzel bir sevgili salınmamaktadır (1374/2).³⁰ İnsanların kalbine sîm ü zer kavgası düşmüştür (120/2). Akçesi bol olanların bir sözü iki edilmemektedir (356/2). Bu devirde kişinin elinde sîm ü zer varsa, onun kemâlât sahibi olmasına gerek yoktur. İnsanlar, kemâlâtın değil altın ve gümüşün elde edilmesine çaba gösterir olmuştur:

Var ise mâlın kemâlâtın yürü yabâna at
Sîm ü zerden ver haber ol yana düştü ortalık (704/2)

Toplumda zengin fakir ayrımı iyice tebârüz etmiş; ağniyâ fukarâya ayıplayarak bakar olmuştur (363/2).³¹ Zengin her söylediği parasının hatırına kabul görür hâle gelmiştir. Fakirlerin adı halk arasında maskara yahut deliye çıkmıştır. Bu yüzden sözlerinin bir kıymeti yoktur:

Her ne söyler-ise zengin dinleyip derler belî
Bir fakîr irgürse etvârına dünyanın eli

³⁰ Bent için bkz. 'Rüşvet'.

³¹ Bent için bkz. 'Alim, Cahil'.

İşitenler ona derler masharadır ya deli
Kanda varsan pâk libâs-ile yerin belli belî
Her kime kılsan gönül âlemde arz-ı ihtiyâç
Ol sana Tanrı selâmın vermez olur gözün aç (120/3).

3.5. Riyâ

İkiyüzlülük manâsındaki riyâ, derviş tipi ile ilişkilendirilerek ele alınır. Yoksul, fakir, dilenci manâlarına gelen derviş kelimesi, tasavvuf tarihinde ve literatüründe sûfi, mürit, mutasavvıf, müntesip manâlarına gelir.³² Âşık Ömer'in derviş şahsında kastettiği de 'mütedeyyin bir insan' tipi olsa gerektir. Dinini Allah rızâsı için yaşayan kimseler de artık ibâdet, iyilik ve Allah'ın rızâsına müteallik tüm davranışlarını Allah'ın rızâsı hâricinde başkalarının rızâsını gözetme maksadıyla yapar olmuşlardır:

Sûfiler taklîd eder dervişler ise hep riyâ
Bir fakîr insâna bir pul vermez oldu ağniyâ (1321/3)

218

3.6. Rüşvet

OMÜİFD

Rüşvet, kanunen yapılması veya yapılmaması gereken bir işte yasa dışı bir kolaylık sağlanması için yetkiyi, görevi ve nüfuzu kötüye kullanarak kişilere verilen para yahut sağlanan menfaate denir.³³ Âşık Ömer, rüşvet kelimesini ismen zikretmemekle birlikte parasız âlemde hiçbir işin gerçekleşmediğini, hiçbir murâdın alınmadığını, kıymetin bilinmediğini ve sevgilinin teveccühüne mazhar olunmadığını ifade ettiği aşağıdaki bendinde çeşitli memuriyetlerin de parayı aracı etmeden elde edilemediğini dile getirerek paranın ve rüşvetin açamadığı bir kapının kalmadığını esefle belirtir:

Kalmadı âlemde bir habbe bulunmaz sîmsiz
Sîmsiz her ne murâd etsen alınmaz sîmsiz
Sîmsiz her yerde gör kadrin bilinmez sîmsiz
Sîmsiz yanınca bir servi salınmaz sîmsiz
Sîmsiz mansıb alınmaz âleme minnet kalmadı
Kalma bir mekteb-i irfâna hizmet kalmadı (1374/2)

³² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 103.

³³ Saffet Köse, "Rüşvet", *DİA*, İstanbul, 2008, C. XXXV, s. 303.

3.7. Şehvet, Fahşa

Âşık Ömer, insanların nefsi nefsi olduğunu, yani sadece kendilerini ve neflerini düşündüklerini, nefsin bitmek tükenmek bilmeyen isteğinin yerine getirebilmek için de her türlü aşağılık ve iğrençlikleri yapabildiklerini iddia ettiği aşağıı derc ettiğimiz bendinde toplumdaki şehvetin ve fuhşun ne derece ileri ve yaygın olduğunu ifade için sapkınlığı ile meşhur Lût kavmine telmihte bulunmuştur. Lût kavmi, Kur'ân-ı Kerîm'de birçok sûre ve âyette Allah'ın emrine itaat etmeyip haddi aşmaları ve bunun neticesinde helâk edilmeleri dolayısıyla zikredilmektedir. Bu kavim, dünya üzerinde kendilerinden önce hiç kimsenin yapmadığı sapkınlığı yaparak kadınlar yerine erkeklerle beraber olmuş ve bu ahlâksızlıklarının neticesinde üzerlerine balçıktan pişirilmiş kat kat taşlar yağdırılması sûretiyle helak edilmiştir.³⁴ Osmanlı'nın mevcut vatandaşlarının hâli, bu aşağılık ve cehennemlik kavimden daha beter bir vaziyettedir:

Her husûsda kalma dı bu kâinâtın şöhreti
Nefsî nefsî oldular bu âlemin cem'iyyeti
Ey Ömer şimdi cihânda istemezler avratı
Lût kavminden beter oğlana düştü ortalık (704/4)

Çağının çarpık ahlâk seviyesini gözler önüne seren Âşık Ömer, aşağıdaki bendinde de yine Lût kavmine göndermede bulunarak şehvet düşkününü lûtîlerin nâmuslu kimselere tasallutunu sarıh bir şekilde tasvir etmiştir:

Meyle derler bendeler bir mâh-ı tâbân görseler
Sıdk ile âşık olurlar pâk-dâmân görseler
Ol Hak'ın emr eylediği yere geçsin kavm-i Lût
Cân verirler mübtezel bir tâze oğlan görseler (356/1)

3.8. Taklit

Âşık Ömer, ne olduğu sorulduğunda verecek tek bir cevabı dahi olmayacak kadar mârifete vâkıf olmayan kimselerin taklit vadisinde yuvarlanış-

³⁴ Lût kavminin zikredildiği âyetler hakkında bkz. Arâf 7/80-84, Hûd 11/74-83, Hicr 15/57-77, Enbiyâ 21/74-75, Şuarâ 26/160-175, Neml 27/54-58, Ankebut 29/28-35, Saffât 37/133-138, Kâf 51/31-37, Necm 53/49-54, Kamer 54/33-39.

larını tenkit ederek zamanında mukallitlerin çoğaldığını îmâ eder. Mukallitler, kemâle ermediği hâlde kâmiller gibi görünmeye çalışmakta, tecrübe etmemiş oldukları hâlde kâmil insanların sözlerini papağan gibi tekrar ederek onlar gibi konuşmaya gayret etmektedir. Fakat tahakkuk ve tahalluk noktasında onlara zerre kadar muvâfakat etmemektedirler:

Ba'zılar var kim koyup bu arsa-i taklîde ser
Sûretâ insân-ı kâmil geçinir ma'nâda har
Fenni kâmilden alır kendin satar ehl-i hüner
Ger cevâb etsek nedir bilmez suâl-i ma'rifet (89/4)

Asr-ı saâdet döneminden sonra Suffe ashâbına benzeyerek Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerini uygulama ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in sünnetini yaşama derdiyle nefislerini tezkiye ve kalplerini tasfiye etmek gibi gayelerle ortaya çıkmış olan sûfî zümresi de bu yüzyılda üreten değerli taklit eden kimseler olmuşlardır (1321/3).³⁵

220 3.9. Tecessüs

OMÜİFD

Tecessüs, bir ahlâk terimi olarak bir kimsenin duyulmasını ve öğrenilmesini istemediği özel durumunu gizliden gizliye araştırıp soruşturma manâsına gelir.³⁶ Divânda ismen zikredilmeyen bu kavrama, kişinin başkasının eksikliğini arar olmasının ifade edilmesi dolayısıyla değinilir. Ayıplarını örten, kusurları görmezden gelen, günahları affedip kuluna mağfireti ile muamele eden Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmak yerine insanlar birbirlerinin eksikliğini arar olmuştur. Eksik ve kusurları görmezden gelip düşküne yardım elini uzatması ve günahkârın günahını yüzüne vurmaması gereken Müslümanlar, din kardeşine yardım etmekten imtina ettikleri gibi kendi ayıp ve eksikliklerini görmezden gelerek kardeşlerinin ayıplarını araştırmayla meşguldür:

Ârifler sırrına ermez hiç kimse ihsânın vermez
Kişi kend' eksikğin görmez el eksikğin arar oldu (1360/3)

³⁵ Bent için bkz. 'Riyâ'.

³⁶ Mustafa Çağrıncı, "Tecessüs", *DİA*, İstanbul, 2011, C. XL, s. 246.

3.10. Zinâ

Evlilik dışı cinsî münâsebet manâsındaki zinâ, Kur'ân-ı Kerîm'de çok açık bir şekilde yasaklanmış ve zinâyâ yaklaşıtııcı şeylerden de uzak durulması emredilmiştir.³⁷ Âşık Ömer, tesettür bilincinin ve utanma duygusunun kadınlarda kalmadığını belirttiği aşağıdaki mısralarında güpegündüz ve âşikâre zinâ eden kadınları köpeğe teşbih etmektedir. Burada tenkit ettiği husus kadınların zinâ etmeleri ve bu cürümlerinde hiç kimseden utanmayarak göz göre göre ahlâksızlık sergilemeleridir. Zinâ, karşılıklı işlenen yani hem kadın hem de erkeğin müşterek olarak yaptıkları bir cürümken Âşık Ömer'in bu günahın fâili olarak sadece kadınları öne çıkarması ve suçlaması, ahlâksız ve hafifmeşrep olanlarının zinâyâ sebebiyet verdiklerini düşünmesinden neşet etmiş olsa gerektir. Nitekim köpeğin çoğulu 'kilâb' kelimesinin zikredilmesi de tesâdüfî olmayıp halk arasında şayi olan 'dişi köpek kuyruk sallamayınca erkek köpek ardına düşmez' sözünü hatırlatır mâhiyettedir:

Nisâlardan ref olup gitti hicâb-ile nikâb
Eşkere zinâ ederler sanırsın misl-i kilâb (1412/2)

3.11. Zulüm

Teessüflerine bakıldığında Âşık Ömer'in nezdinde kıyâmet alâmetleri zuhûr etmiş durumdadır ve zulüm ile cihân mülkü târumâr edilmiştir. Kimin baş kimin ayak belli olmadığı bir zamanda zulmün artması kaçınılmazdır. Osmanlı tahtına oturan padişahların muktedir olamamaları neticesinde geçirilen çalkantılı yıllarda İstanbul'da kabadayı ve leventlerin eşkıyalığa soyunmaları, Anadolu'da merkezî otoritenin zayıf kaldığı bölgelerde idareyi eline aldığını zannedenlerin halka ezâ ve cefâ etmeleri zulüm kıvılcımının çoktandır çakıldığı ve artık kasıp kavuran bir kor olarak kontrol edilemez haddeye vardırıldığı nişânesidir. Padişahların bir kısmının küçük yaşta tahta oturması, yönetimin dizginlerinin saray kadınlarının ya da görevlilerinin ellerine geçmesine neden olmuş, bu

³⁷ "Zinâyâ yaklaşmayın. Zîrâ o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur." İsrâ 17/32. Zinânın nehyi ile münasebettâr âyetler hakkında ayrıca bkz. Nisâ 4/24-25, Mâide 5/5, Nûr 24/2-7, 23-24, Furkân 25/68, Mümtehine 60/12.

sebeple kim baş kim ayak hepsi birbirine girmiştir. Aşağıdaki bent, bu keşmekeşin doğurduğu zulmün altında ezilen zayıf insanların gür bir haykırışı niteliğindedir:

Hep zuhûr etti alâmetler kim oldu âşikâr
Eylediler zulm ile mülk-i cihânı târumâr
Kalmadı ırz u hayâ hiç kalmadı nâmûs u âr
Baş ayak belli değil meydâna düştü ortalık (704/3)

Zâhit şahsında tüm insanlara seslenen ve onlara gaflet uykusundan uyanmalarını öğütleyen Âşık Ömer, zulm ile harâp olmayan bir vilâyet kalmadığından yakınır:

Hâb-ı gafletten uyan aç gözünü sen zâhidâ
Zulm-ile harâb olmadık bir vilâyet kalmadı (1412/1)

Bozulan adâlet mekanizmasının tamir ve tadilini gerçekleştirecek yâhut her şeyi ile yeni bir adâlet binası inşâ edebilecek âdil bir yönetici yoktur:

Hey meded şimden girü âlemde râhat kalmadı
Bozulup gitti cihân sâhib-adâlet kalmadı (1453/1)

Tüm bu yaşananlar karşısında Âşık Ömer, rahat ve huzurun kaynağını insanlardan uzaklaşmakta görerek dünya debdebesi ve tantanasından uzlet etmeyi tercih eder (261/5). Böylece kimsenin bir zararına uğramayacağı gibi kendisi de varlığı ile kimseye ezâ etmeyecektir.

Sonuç

Âşık Ömer, dönemindeki aksaklık ve çarpıklıkları hem bazı manzumelelerinde yek-âhenk bir şekilde dile getirmiş hem de savaştan, sevgiliden, rakipten ya da baharın gelişi gibi başka mevzulardan bahsettiği şiirlerinin mısra aralarına serpiştirebilmiştir. Bu durumda ahlakî çöküntü ve kültürel dejenerasyonu ele aldığı şiirler yaklaşık 1500 manzume içerisinde çok fazla yekûn teşkil etmese de dönemin insanının ahlâk anlayışının panoramasını vermesi açısından ehemmiyet arz etmiştir. Âşık Ömer tenkit içerikli şiirlerinde ve diğer şiirlerinin bazı beyit ya da bentlerinde ârif, âlim, derviş, sûfî ve zâhit gibi tiplerin Hak rızâsı çizgisinden saparak yanlış yola girdiklerini ifade etmiştir. Ahlâk-ı hamîdenin ana temellerini

teşkil eden âr, gayret, nâmus, ödünç verme, büyüklere itaat, küçüklere merhamet, dostluk ve kardeşlik, edep ve hayâ, Hak rızâsı, mihr ü vefâ, mârifet ve hüner, sohbet ve muhabbet, zühd ve takvâ, yardımseverlik gibi kavramların artık yozlaştığını, itibarsızlaştığını, kıymetten düştüğünü ve akâmete uğradığını sarih ve vâzıh bir şekilde belirterek bu değerlerin artık kalmadığını iddia etmiştir. Gurur, günah ve gaflete dalma, küfür, fesat, mal sevgisi, riyâ, rüşvet, şehvet, fahşa, taklit, tecessüs, zinâ, zulüm gibi ahlâk-ı zemîmeye dair mefhumların toplumda oldukça yaygınlaşarak 17. yüzyıl insanının karakteri hâlini aldığını hiç çekinmeden, korkusuzca ve pervâsızca dile getirmiştir.

Sosyal hayatı tenkit noktasında müstakil şiirler de terennüm etmiş olan Âşık Ömer, sevgili tavsifi ya da bahar tasviri yaptığı manzumelerinde de yer yer toplumun aksayan yönlerine değinmekten kendini alamamıştır. Toplumun ayakta tutan ahlakî değerlerin yozlaştığını, milleti millet yapan insanî değerlerin eksildiğini; âr, nâmus, hayâ ve haysiyet mefhumlarının manâsını yitirdiğini; vefâ, sevgi, muhabbet ve müsâmahanın kalmadığını belirttiği bu şiirlerinde yaşadığı dönemin önceki devirlerle mukayesesini yapmış; ahlâk-ı hamîdenin eskilerde kalarak unutulduğunu ve ahlâk-ı zemîmenin yaşadığı dönemde olanca çıplaklığıyla zuhûr ettiğini haykırmıştır. Ahlakî çöküntünün ve sosyal hayattaki aksaklıkların nedenleri üzerinde durmamış olan Âşık Ömer'in bu meselelere karşı çözüm reçeteleri sunmamış olması ise haykırışının eksik kalan tek yönü olmuştur. Nâbî'nin Divân şiirinde yaptığını Âşık Ömer Halk şiirinde yapmış, hatta kimi şiirlerindeki tasvirlerde ondan da bir adım öne geçerek çok az şairin muvaffak olabileceği toplum hayatını canlı ve somut bir şekilde şiirde tezâhür ettirme eylemini şiirlerinde oldukça çarpıcı ve olanca çıplaklığı ile gerçekleştirebilmiştir.

Tüm bunlarla birlikte şairlerin hemen hemen ekserisinin söz sanatlarını ve bu söz sanatlarından da bilhassa mübâlağayı şiirlerinde ustaca kullandıkları; bir kişiyi, nesneyi ya da vak'ayı haddinden füzûn büyütüp yâhut küçülttükleri hakikati göz ardı edilmemeli ve Âşık Ömer'in de bir şair olarak dönemindeki sosyal bozukluk ve ahlâksızlıkları dile getirirken

kantarın topuzunu kaçırmış olabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim tekilin çoğula teşmil edilmesi her devirde var olmuş ve var olmaya devam edecek bir tutumdur. Bundan hareketle sırf Âşık Ömer'in manzumelerini tarihî bir vesika addedip mübâlağa sanatı ile örülü şiirlerinden yola çıkarak 17. yüzyıl Osmanlı insanının tamamının yozlaştığını ve ahlakî çöküntü içine düştüğünü kat'i ve kesin bir şekilde dile getirmek asla doğru bir davranış değildir. Bu tür bir kanâat, vicdân hududunun dışına çıkıp mâzi ile aradaki münâsebeti acımasızca yıkmak manâsına gelebileceğinden Âşık Ömer ya da diğer şairlerin toplumun aksayan yönlerini mısra aralarında tedai ettirdikleri manzumelerini yahut doğrudan toplumsal hiciv niteliğindeki şiirlerini okurken ve değerlendiren tüm bu hususları da göz önünde bulundurmamak faydadan hâli olmayacaktır.

Kaynakça

- 224 Aclûnî, İsmail bin Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs*, C. II, (Thk: OMÜİFD Ahmed el-Kalâşî), Müessesetü'r-Risâle, 4. bs., Beyrut, 1405/1985.
- Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994.
- Banarlı, Nihad Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar*, C. II, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.
- Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, (Çev. Mehmed Ata, Haz. Mümin Çevik, Erol Kılıç), Çevik Matbaacılık, İstanbul, 1994.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., 6. bs., Ankara, 2014.
- Ceylan, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2000.
- Çağrıçı, Mustafa, "Tecessüs", *DİA*, İstanbul 2011, C. XL, ss. 246-247.
- Danışman, Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. XI, Yeni Matbaa, İstanbul, 1965.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Âşık Ömer Hayatı ve Şiirleri*, Semih Lütfi Matbaası ve Kitap Evi, İstanbul, Ts.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Karaca Oğlan, Hayatı ve Şiirleri*, Türkiye Matbaası, 3. bs., İstanbul, 1935.
- Kabaklı, Ahmet, *Âşık Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 1. bs., İstanbul, 2006.
- Karaer, Mustafa Necati, *Karacaoğlan, Hayatı Sanatı Şiirleri*, Tercüman 1001

- Temel Eser, İstanbul, Ts.
- Karahan, Abdülkadir, "Âşık Ömer", *DİA*, İstanbul, 1991, C. IV, s. 1.
- Karasoy, Yakup; Yavuz, Orhan, *Âşık Ömer Divânı*, Ocak Grafik Tasarım, Konya, 2010.
- Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hakk Fi İhtiyâri'l-Ehakk - İhtilaf İçinde İtidal* (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul, 2016.
- Köprülü, M. Fuad, *Saz Şairleri I-V*, Akçağ Yay., 3. bs., Ankara, 2004.
- Köse, Saffet, "Rüşvet", *DİA*, Ankara, 2008, C. XXXV, ss. 303-306.
- Kur'an-ı Kerim Meâli, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 9. bs., Ankara, 2012.
- Küçük, Sabahattin, *Bâkî Dîvânı-Tenkitle Basım*, TDK Yay., 1. bs., Ankara, 1994.
- Nesefî, Azizüddin, *Tasavvufta İnsan Meselesi - İnsan-ı Kâmil*, (Çev. Mehmet Kanar), Dergâh Yay., 3. bs., İstanbul, 2015.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay., 15. bs., İstanbul, 2007.
- Sakaoğlu, Saim, "Türk Saz Şiiri", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı, III (Halk Şiiri)*, Ankara, 1989.
- Serrâc Tûsî, Ebû Nasr, *el-Luma, İslâm Tasavvufu*, (Çev: Hasan Kâmil Yılmaz), Erkam Yay., 2. bs., İstanbul, 2012.
- Seyyid Şerîf Cürcânî, Ta'rîfât - Tasavvuf İstilahları, (Çev. Abdurrahman Acer), Litera Yay., İstanbul, 2014.
- Solak-zâde, Mehmet Hemdemî Çelebî, *Solak-zâde Tarihi*, C. II, (Haz. Vahit Çubuk), Kültür Bakanlığı Yay., 1. bs., Ankara, 1989.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân, *Sülemî'nin Risaleleri - Tasavvufun Temel İlkeleri*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara, 1981.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalıcı Yay., 2. bs., İstanbul, 2005.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/I, TTK Yay., 3. bs., Ankara, 1983.
- Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV. Yay., 3. bs., İstanbul, 2013, ss. 241-242.
- Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf - Sûfîler, Devlet ve Ulemâ*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 2001.

